

Léta totality (1948 - 1989)

I. Nástup totalitního systému, jeho upevnění a krize (1948 – 1968)

Přijetím demise ministrů dne 25. února 1948 a jmenováním nové Gottwaldovy vlády prezidentem Benešem formálně skončila vnitropolitická krize. Ta fakticky přinesla převzetí moci komunistickou stranou. Uvedený způsob řešení vládní krize umožňoval komunistům doma i v zahraničí vytvářet zdání legálnosti jejich postupu v průběhu únorových událostí. Prezident Beneš abdikoval dne 7. června 1948 a 14. června 1948 byl zvolen prezidentem Klement Gottwald. Předsedou jinak nezměněné vlády se od 15. 6. 1948 stal Antonín Zápotocký, kterého po smrti Gottwalda a zvolení Zápotockého prezidentem vystřídal 21. 3. 1953 Viliam Široký. Na postu ministra financí po 25. únoru 1948 zprvu setrval Jaromír Dolanský, kterého od 4. 4. 1949 vystřídal Jaroslav Kabeš, nahrazený 14. 9. 1953 Júliem Ďurišem, který zůstal v úřadu nejen do konce této vlády (12. 12. 1954), ale rovněž ve druhé a třetí Širokého vládě (12. 12. 1954 – 11. 7. 1960 a 11. 7. 1960 – 19. 9. 1963). Novým předsedou vlády se stal 20. 9. 1963 Jozef Lenárt, v jehož vládě byl ministrem financí zprvu Richard Dvořák, jehož nahradil od 20. 1. 1967 Bohumil Sucharda, který ve funkci setrval po zbytek existence vlády, tedy do 8. 4. 1968 a rovněž v následující vládě Oldřicha Černíka (8. 4. 1968 – 31. 12. 1968).

Národní banka československá se v červenci 1950 změnila na Státní banku československou. Zároveň se místo dosavadního guvernéra Nebesáře stal jejím generálním ředitelem Otakar Pohl, vystřídaný v roce 1954 stávajícím ministrem financí Jaroslavem Kabešem. V roce 1957 se Pohl do funkce vrátil a setrval v ní až do roku 1969.

Po únoru 1948 zvolili komunisté teror jako prostředek přeměny státu. Byl vydán zákon na ochranu lidově demokratické společnosti, podle něhož byly vedeny politické soudní procesy „se škůdci republiky“. V květnu 1950 byl zahájen proces s poslankyní Miladou Horákovou a dalšími, ve kterém byly vyneseny čtyři rozsudky smrti. Třídní nepřátelé byli hledáni i uvnitř komunistické strany. Nejznámějším byl proces „s protistátním spikleneckým centrem vedeným Rudolfem Slánským“, kde bylo vysloveno jedenáct rozsudků smrti, včetně náměstka ministra financí Otto Fischla. Při jiných procesech skončili ve vězení například i někdejší exilový ministr financí Eduard Outrata či někdejší guvernér Národní banky československé Jaroslav Nebesář. Mnoho demokratických politiků emigrovalo na Západ (Zenk, Ripka, Stránský, Tigrid atd.).

Na Ministerstvu financí se projevil nástup komunistické strany hned na začátku po únorovém puči v roce 1948. Oficiálním dogmatem byla marxistická politická ekonomie, zatímco byla značně podceňována role práva a právníků. Právo bylo vykládáno neodborně a laicky, primárně ve prospěch režimu. Byly zahájeny prověrky a čistky osob politicky nespolehlivých, z nichž řada musela Ministerstvo opustit (tak např. Ing. Urbánek ze zahraničního odboru byl propuštěn osobně ministrem Ďurišem pro náboženské přesvědčení). Při propouštění z práce nechyběl ani psychický nátlak (vedoucí pracovník zahraničního odboru JUDr. Kazimír Čákr po propuštění a hrozbě vězení spáchal v roce 1956 sebevraždu). Za ministra Ďuriše došlo také k soudnímu řízení proti čtyřem pracovníkům zahraničního odboru Ministerstva (Češpiva, Drábek a kolektiv), kteří se „provinili“ tím, že polední přestávku využili k vyprávění anekdot, z nichž podle výroku soudce v trestním řízení některé byly sice „jen košilaté“, avšak některé byly politické, což podle tehdejšího právního názoru bylo trestné.

V daném případě ani nebylo třeba udavače, jelikož tehdejší StB pravidelně na Ministerstvu odposlouchávala telefonické rozhovory. Podle rozhodnutí ministra Ďuriše se všichni pracovníci zahraničního odboru povinně a pro výstrahu museli soudního řízení zúčastnit. Nakonec padly tresty „jen“ osm měsíců nepodmíněně, což bylo ještě relativně málo ve srovnání s počátkem padesátých let, kdy se za stejné „trestné činy“ udělovalo až doživotí. V roce 1956 byla řada pracovníků politicky nespolehlivých dána do výroby. Na Ministerstvu byly činěny přesvědčovací kampaně doporučující odchod mladých pracovníků do dolů. Na místa propuštěných odborníků nastupovaly rychle vyškolené dělnické kádry, čímž odborná úroveň Ministerstva klesla. Pracovní čas byl využíván k politickým schůzím a školením, každý odbor musel na chodbě vyvěsit nástěnku s politickým obsahem. „Kvalitu“ nástěnek hodnotila pravidelně zvláštní komise z kádrového odboru. Byly zřizovány brigády socialistické práce, organizováno závazkové hnutí atd. Zvláštní pozornost byla věnována povinné účasti v průvodu na 1. Máje atd.

Politické změny spojené s nástupem komunismu vyvolaly nutnost i ústavních změn. Byla vydána tzv. Ústava 9. května 1948 (pod č. 150/1948 Sb.), která si vytkla jako cíl budování socialismu. Skutečná politika a nejhorší perzekuce obyvatelstva se však odehrávala spíše mimo ústavní rámec. Další komunistická ústava byla vydána v roce 1960 pod číslem 100/1960 Sb. (změna názvu státu na Československou socialistickou republiku a uzákonění vedoucí úlohy komunistické strany).

Po únorovém převratu byly provedeny změny nejen v politickém životě státu, nýbrž i v národním hospodářství. Nastala éra likvidace soukromého sektoru, byl vytvořen ústřední plán a nová instituce Státní úřad plánovací. Výrazem doby se staly socialistické soutěže a údernická hnutí. Byla provedena přestavba průmyslu, kde důraz byl kladen na těžké strojírenství, zbrojní výrobu, jakož i na zbrzdění ostatních odvětví hospodářství. Zahraniční obchod se přeorientoval na SSSR a jeho satelity. Byla zahájena kolektivizace zemědělství, zahájená v roce 1949 vydáním zákona o jednotných zemědělských družstvech, následovala vlna násilného združstevňování. Na jaře 1948 bylo dokončeno znárodnění podniků nad 50 zaměstnanců. Podniky se slučovaly, což mělo za následek zánik malých živností, soukromého řemesla a maloobchodu. Průmysl a služby ovládly národní a družstevní podniky. Ty měly monopolní postavení ve výrobě a jelikož neexistovala konkurence, nemusely se ohlížet na požadavky trhu. Z hospodářství zmizela podnikavost, iniciativa a inovace. Kvalita výrobků klesala a mnoho jich nebylo konkurence schopných s kapitalistickým Západem. Přídělový (lístkový) systém fungoval v Československu déle než ve válkou rozvráceném Německu.

Přeorientování zahraničního obchodu na SSSR a jeho satelity vyvolalo potřebu zřídit zvláštní koordinační orgán, jímž byla Rada vzájemné hospodářské pomoci (RVHP). Účast Československa měla být náhradou za odmítnutí Marschallova plánu v roce 1947. RVHP byla ustavena v lednu 1949 a jejími zakládajícími členy byly tyto státy: Albánie (v roce 1961 byla vyloučena), Bulharsko, Československo, Maďarsko, Polsko, Rumunsko a SSSR. Později přistoupili další členové: NDR (od roku 1950), Mongolsko (od roku 1962), Kuba (od roku 1972) a Vietnam (od roku 1978). Proklamovaným cílem Rady byla koordinovaná spolupráce k rozvoji členských států, avšak ve skutečnosti šlo o nástroj k prosazení strategických a ekonomických zájmů SSSR a k řešení ekonomických potíží plánovaného hospodářství. Pro platební styk členských zemí RVHP byla zřízena v Moskvě Mezinárodní banka pro hospodářskou spolupráci (MBHS), která sice vystupovala formálně jako banka, ale prováděla prakticky pouze clearingová zúčtování plateb mezi členskými státy RVHP. Dále byla zřízena Mezinárodní investiční banka (MIB), která měla za úkol financovat investiční výstavbu

v zemích RVHP.

V rámci plánovaného hospodářství byly zahájeny po první přechodné dvouletce tzv. pětiletky, první z nich v roce 1949, doprovázena mohutnou propagandou a budovatelskými hesly. Cíle a rozsah vzestupu byly velmi nadsazené, takže nebylo možno je splnit. Československo se však v uvedené době mělo podle politických záměrů SSSR připravovat na možnost války socialistického bloku se Západem, přičemž ÚV KSČ v roce 1950 konstatoval, že v republice není pro tento účel dostatečný předstih těžkého (především zbrojního) průmyslu. Vznikla nová koncepce pětiletky, opět nad možnost československé ekonomiky. V roce 1952 činila vojenská výroba již 30 % veškeré průmyslové výroby, což činilo tlak na suroviny a kovy a způsobilo ochuzení spotřebních fondů, takže vznikaly značné disproporce, které ničily ostatní průmyslová odvětví a také zemědělství. Pozornost byla věnována gigantickým investičním stavbám a bytová výstavba prakticky zanikla.

Druhá pětiletka, která začala v roce 1955 po smrti Stalina a Gottwalda za prezidentství Antonína Zápotockého, zmírnila budování gigantických investičních celků a vojenské výroby a upřednostňovala více výrobu spotřební a zemědělskou. Koncem roku 1957 však byly vyčerpány možnosti extenzivního ekonomického růstu a současně došlo ke krizi dosavadních metod ekonomického řízení, které spočívalo v reprodukci a kopírování forem a způsobů, kterými se řídil růst v SSSR v době prvních pětiletok. Rostl absolutní rozsah výroby a její značný sortiment, který zejména ve strojírenství dosahoval až 70% položek běžných ve světě. Naopak na Západě začala převažovat úzká specializace a vyšší kvalitativní nároky. Krach druhé a následující třetí pětiletky od roku 1960 byl zdůvodňován argumentem, že pro zajištění sortimentu tak velkého rozsahu, jak stanovil plán třetí pětiletky, by bylo třeba státního celku o cca 90 milionech lidí, vybavených vlastními zdroji a mezinárodní dělbou práce. Toho československá ekonomika nemohla dosáhnout.

Stejně neúspěšná byla i kolektivizace zemědělství, prováděná podle sovětského vzoru formou donucování. V roce 1948 byl vydán tzv. zcelovací zákon, podle něhož byli „vesničtí boháči“ vytlačeni na okraj katastrů a jejich půda byla v rámci zcelování přidělena jednotným zemědělským družstvům a státním statkům. Okradení sedláci pak nebyli schopni plnit předepsané vysoké dodávky všech zemědělských produktů a byli proto perseklováni, (zavírání, majetek jim byl zabírán atd.). Neúspěšnost zemědělské výroby byla zaviněna především přebíráním sovětských zkušeností. Např. v podhorských oblastech byla seta pšenice nebo kukuřice místo plodin, které tu byly pěstovány celou historií dříve (oves, brambory atd.). Vytváření velkých osevních ploch v nevhodném terénu, ničení půdy těžkou mechanizací, používání průmyslových hnojiv a zdraví škodlivých chemikálií, rozorávání mezi atd. mělo těžké ekologické dopady a způsobilo značné škody jak na majetku, tak i na zdraví obyvatel.

Za této neutěšené politické a ekonomické situace po únorovém puči připadl Ministerstvu financí v čele s Jaroslavem Kabešem úkol provést dlouho připravovanou peněžní reformu. Komunistická vláda tak pokračovala v ochuzování lidí tím, že po zavedení vázaných vkladů podle peněžní reformy z listopadu 1945 začala zabavovat soukromý majetek a nakonec lidi připravila i o jejich peněžní úspory. Tím se tato peněžní reforma podstatně liší od peněžní reformy provedené ministrem Aloisem Rašínem po první světové válce. Všechny vázané peněžní vklady, pojistky a cenné papíry přihlášené v listopadu 1945 u peněžních ústavů představovaly hodnotu 258 miliard Kč. Vláda po druhé světové válce počítala s tím, že na úhradu vysokých válečných škod, kam patřila i válkou znehodnocená měna, obdrží od Německa náhradu (reparace). Reparační politika od Německa však vyzněla naprázdno

a žádné plnění z tohoto titulu nebylo uskutečněno. Dále existoval dvojí trh s dvojími cenami – vázaný na lístkový systém a trh volný, avšak tam byly ceny cca 8 x vyšší než na vázaném trhu. Tento stav byl dlouhodobě neudržitelný.

Příprava peněžní reformy byla do poslední chvíle utajovaná. Byla připravena úzkou pracovní skupinou z Ministerstva financí v přísně uzavřeném prostředí v Polsku. Za Ministerstvo financí se přípravy zúčastnil jako měnový odborník zejména JUDr. Karnet. Byl vypracován zákon o peněžní reformě, vydaný poté pod č. 41/1953 Sb. a výnos Ministerstva financí ze dne 22. července 1953 č. j. 131/76 823/53, o úpravě některých otázek v oboru občanskoprávního soudnictví v rámci peněžní reformy (publikováno v Úředním listě 1953, strana 1079). Podstatným ustanovením citovaného zákona byl § 7, podle něhož se dnem 1. června 1953 zrušily pohledávky a závazky z vkladů vázaných podle § 7 dekretu prezidenta republiky č. 95/1945 Sb., a z tuzemských cenných papírů a pojistek. Závazky státu vůči občanům byly uznány v poměru 50 : 1, pohledávky mezi soukromými osobami v poměru 5 : 1. Při peněžní reformě byl také stanoven zlatý obsah koruny na 0,123426 gramu zlata a podle tohoto kursu se určil také poměr koruny k cizím měnám v kursovém lístku Státní banky čsl. Již od počátku však nebyl tento kurs reálný. Např. cena za 1 kg měnového zlata byla 8 000 Kč a 1 US dolar byl za 7,20 Kč.

Reformou bylo dále zrušeno přidělové hospodářství a byl zaveden volný trh pro všechny druhy zboží. Mezi jednotlivými druhy vázaného a volného trhu byly cenové relace zčásti vyrovnány tak, že ceny zboží dříve prodávaného na volném trhu byly sníženy a naopak ceny zboží na trhu vázaném byly zvýšeny. Úspory v hotovosti byly vyměňovány v poměru 50 : 1 u výměnných středisek.

Pomocí peněžní reformy se podařilo komunistickému vedení očistit společnost od zbytku finančních úspor a sociálních rozdílů vůbec. Reforma dopadla tvrdě i na dělníky, mladé rodiny a důchodce. Zatímco před reformou se měl někdo hůř a někdo lépe, po reformě se měli všichni špatně. Výměna peněz u výměnných středisek byla špatně organizována, leckde byly zásoby nových peněz nedostatečné, občané stáli dlouhé fronty. Na řadě míst (Plzeň, Ostravsko) přerostla nespokojenost obyvatel v protikomunistické demonstrace, které byly potlačeny bezpečnostním aparátem a množství jejich účastníků se stalo obětí perzekucí. Projev prezidenta Zápotockého, v němž v předvečer reformy ujišťoval obyvatelstvo, že se žádná měnová opatření nechystají, se stal legendárním symbolem režimní prolhanosti a věrolomnosti.

Peněžní reforma a potíže v národním hospodářství, zejména v zahraničním obchodě, způsobily nedostatek konvertibilní měny nutné v obchodě s vyspělými kapitalistickými státy. Tento nedostatek se snažil režim zmírnit tím, že založil nový podnik zahraničního obchodu TUZEX, který fungoval až do konce totality. Na území státu byly zřízeny prodejny tohoto podniku, v nichž se prodávalo zboží, které normálně na vnitřním trhu nebylo k dostání. Šlo zejména o elektroniku, avšak i o jiné zboží vysoké kvality, včetně potravin. Zboží však bylo prodáváno buď za konvertibilní západní měny, anebo za tzv. tuzexové bony, což byly peněžní poukázky získané v Živnostenské bance výměnou za západní konvertibilní měny. Občané dostávali tyto měny ze zahraničí formou dědictví nebo darů apod. a jejich kurs byl stanoven podle kurzovního lístku vydávaného Státní bankou čsl. Byl to kurz upravený zákonem o peněžní reformě č. 41/1953 Sb., který nebyl v tuzemském obchodě reálný. K tomuto kurzu byly upraveny také ceny v prodejnách Tuzexu. Avšak lidé sami si na černém trhu tento kurz upravili tak, že se 1 tuzexový bon prodával od pětinasobku nominální ceny, tj. od 5 Kč za 1 bon. Podnik TUZEX byl zrušen po listopadu 1989, když byla zavedena

konvertibilita Kč za volně směnitelné měny.

V souvislosti s peněžní reformou je třeba se zmínit o zvláštní úpravě cen v zahraničním obchodě, kterým se zabýval samostatný odbor Ministerstva financí. Šlo o tzv. VRCV – tj. vnitřní reprodukční cenové vyrovnání (lidově se mu říkalo cvrček). Zmíněný odbor přepočítával ceny určitého zboží z trhu se zeměmi s volně směnitelnou měnou a i ze zemí v rámci RVHP různými složitými a uměle stanovenými kurzy, a to s cílem získat reálný přepočet vázaný na tuzemskou korunu. Byly vypracovávány pracné podrobné přehledy, které však pro veřejnost nebyly praktické, nebyly zveřejňovány a byly určeny pouze pro interní hodnocení a kalkulace na Ministerstvu financí. Tato agenda po skončení totality byla i s příslušným odborem zrušena.

Peněžní reforma měla i vážné mezinárodní dopady. Do konce roku 1954 bylo Československo členem Mezinárodního měnového fondu a Světové banky. Základní povinností členského státu Mezinárodního měnového fondu bylo mimo jiné podávání informací o stavu hospodářství členské země a projednávání přijímaných měnových opatření. Fond po peněžní reformě v roce 1954 požádal vládu Československa, aby tuto základní povinnost členského státu vůči Fondu splnila, což vláda odmítla. Nato Fond členství Československa ve Fondu vypověděl.

Jako výraz otrockého napodobování sovětských vzorů se charakteristickým rysem totalitních časů stala „bratrská pomoc“ sovětských poradců, kteří působili všude, kde se dalo. Na Ministerstvu financí jich bylo sice relativně málo, ale naši finanční „odborníci“ je brali tak vážně, že jimi poskytnuté texty opisovali do našich předpisů doslova, což někdy nabývalo podob vysloveně absurdních. Tak se objevila v našich předpisech zdanitelná položka „velbloudi kočujících nomádů“, která byla převzata z daňového předpisu Turkmenistánu. Teprve později někdo přišel na to, že u nás nemáme „kočující nomády“ a těch několik velbloudů v cirkuse nepodléhá zdanění...

Státní rozpočty byly za totality „vyrovnané“, avšak vyrovnanost byla dosahována uměle ve spolupráci se Státní bankou čsl. (emise dluhopisů).

V průběhu 60. let za vlády prezidenta Novotného začal postupně sílit tlak na reformy, a to jak díky obecnému uvolnění ve společnosti, tak díky vnitrostranickým pokusům o zavedení „socialismu s lidskou tváří“. Po těžkých dobách politické persekuce od roku 1948 byla změna zapotřebí. Důvody pro reformu byly i hospodářské, o potřebě radikálních ekonomických změn se hovořilo již od roku 1964. V zemědělství nebyla republika soběstačná ve výrobě potravin, průmyslové výrobky nebyly schopné konkurovat Západu.

Na problémy upozorňovalo prohlášení 2000 slov, následovalo vystoupení inteligence ve prospěch obrodného procesu. Na V. sjezdu ČSM se ozvaly hlasy ve prospěch plurality. IV. Sjezd spisovatelů otevřeně popřel právo KSČ na vedoucí úlohu ve společnosti. V lednu 1968 byl dogmatik Novotný odvolán z funkce 1. tajemníka strany a nahrazen Alexandrem Dubčekem. Rovněž na postu prezidenta došlo k výměně, novým prezidentem se stal generál Ludvík Svoboda.

Tato situace vyvolávala v socialistickém bloku nervozitu. Sovětský vůdce Brežněv vyhlásil doktrínu o povinnosti komunistických stran „bránit socialismus i v jiných zemích“. V noci z 20. na 21. srpna 1968 – na základě tzv. zvacího dopisu domácích kolaborantů (Biľak, Rigo, Kapek, Piler, Indra) – překročila vojska Varšavské smlouvy (s výjimkou Rumunska) hranice Československa a zahájila jeho okupaci.

II. Léta „reálného“ socialismu (1968 – 1989)

Po jednáních v Moskvě se uvěznění českoslovenští reformističtí představitelé podrobili sovětskému nátlaku a akceptovali okupaci. Přes řadu protestních akcí (upálení Jana Palacha na Václavském náměstí, tzv. Hokejový týden) byly v průběhu let 1969 až 1970 negovány veškeré výsledky reformu, včetně osobní eliminace reformních politiků. Klíčové pozice ve státě obsadili prosovětští kolaboranti, kteří zahájili období tzv. normalizace. Do čela strany a posléze i státu se dostal symbol ideově i hospodářsky sterilního „reálného“ socialismu 70. a 80 let., Gustáv Husák. Normalizace přinesla další rozsáhlou perzekuci obyvatelstva, která ovšem měla charakter spíše společensko – hospodářský než trestní. Rovněž následovala další rozsáhlá vlna emigrace na Západ.

Odrazem vývoje politických událostí byla i situace na Ministerstvu financí. Původní nadšení pro reformy postupně mizelo v rámci prověrek, jimž byli podrobeni straníci i nestraníci na všech úrovních funkcí. Řada pracovníků byla vyloučena ze strany, mnoho zaměstnanců muselo Ministerstvo opustit. Tato situace a stálá nejistota měla negativní vliv na hodnotu práce na Ministerstvu. Ministr Sucharda podle pamětníků nepatřil k příznivcům vojenského vpádu. V prvních dnech po vstupu sovětských vojsk a obsazení Úřadu vlády se údajně konala noční schůze vlády utajeně na Ministerstvu financí. Sovětská vojska konala prohlídky na Ministerstvu ve dne i v noci a tyto prohlídky odůvodňovala tím, že hledala zbraně. Kontrolováni byli i pracovníci Ministerstva přicházející do úřadu.

V říjnu 1968 došlo k zásadní státoprávní změně přijetím zákon o československé federaci. Od 1. 1. 1969 tak vznikla tři Ministerstva financí: federální, české a slovenské. Federálním ministrem financí zůstal až do 27. 9. 1969 Bohumil Sucharda v rámci druhé Černíkovy vlády (1. 1. 1969 – 27. 9. 1969). Rovněž následující vládu od 27. 9. 1969 vedl O. Černík, nahrazený však již 28. 1. 1970 Lubomírem Štrougačem, stojícím v čele vlády až do 9. 12. 1971. Ministrem financí v této vládě se stal Rudolf Rohlíček. V následující druhé Štrougalově vládě (9. 12. 1971 - 11. 11. 1976) na postu ministra financí ke změně zprvu nedošlo, avšak 14. 12. 1973 se novým ministrem stal Leopold Lér. Ten pak zůstal ve funkci i ve třetí Štrougalově vládě (11. 11. 1976 - 17. 6. 1981). Ve čtvrté (17. 6. 1981 - 16. 6. 1986) jej pak od 29. 11. 1985 nahradil Jaromír Žák, který státní finance spravoval i ve Štrougalově vládě páté a šesté (16. 6. 1986 - 20. 4. 1988 a 21. 4. 1988 - 12. 10. 1988). V poslední komunistické vládě za předsednictví Ladislava Adamce (12. 10. 1988 - 10. 12. 1989) byl ministrem Jan Stejskal.

Ministry českého Ministerstva financí byli Leopold Lér (1. 1. 1969 - 17. 12. 1973), Jaroslav Tlapák (17. 12. 1973 - 1. 12. 1985), Jaromír Žák (1. 12. 1985 - 18. 6. 1986) a Jiří Nikodým (18. 6. 1986 - 29. 6. 1989).

Generálním ředitelem, resp. předsedou Státní banky československé se stal v roce 1969 Svatopluk Potáč, který ve funkci vydržel až do roku 1981 a znovu ji zastával v letech 1988 - 1989. V období 1981 - 1988 byl předsedou banky Jan Stejskal.

Aktuálním problémem po roce 1968 bylo vynakládání nemalých částek na dodávky potravin a dalšího materiálu sovětským okupačním vojskům na základě smlouvy o dočasném pobytu vojsk. Přesný rozsah poskytovaných hodnot, jakož i skutečné množství sovětských plateb za ně, jsou dodnes předmětem utajení (stejně jako množství uranové rudy, která byla zadarmo vytěžena českými politickými vězni a následně dodána do SSSR).

V roce 1970 přešel na Ministerstvo financí dohled nad tzv. mezivládními dluhy (do té doby jej vykonávala Státní banka československá). Jde o dosud nezaplacené dluhy (jak je trefně tehdejší vláda pojmenovala) za vývoz zbraní a munice (tzv. speciálu) do politicky blízkých zemí, jako byla Libye, Egypt, Sýrie, Írán, Irák, Vietnam, Angola, Kuba a další¹. Celá akce je dosud utajována.

Za totality zřídilo Ministerstvo financí podle sovětského vzoru také tzv. Výzkumný ústav finanční a úvěrové soustavy (později transformovaný na výzkumný odbor Ministerstva). Šlo o instituci, jejímž úkolem mělo být vypracovávat odborné zprávy, na jejichž základě měla být zlepšena odborná práce Ministerstva. Z praxe však bylo zjištěno, že tento ústav neplnil nikdy svoji funkci, jelikož prakticky sbíral informace a rozborů jednotlivých odborných útvarů Ministerstva (zejména z oblasti státního rozpočtu, daní apod.) a dále překládal do češtiny rozsáhlé elaboráty vypracované tzv. sovětskými odborníky v rámci RVHP. Nebylo zjištěno, že by práce ústavu Ministerstvu prakticky v plnění úkolů někdy pomohla. Proto byl po roce 1989 zrušen.

Nepříznivý politický vývoj ve státě pokračoval dále. V roce 1987 se stal generálním tajemníkem ÚV KSČ Milouš Jakeš. V následujících dvou letech narůstaly dílčí politické demonstrace, proti kterým bylo zakročováno bezpečnostními složkami. Dne 17. listopadu 1989 byla policií násilně potlačena studentská demonstrace na Národní třídě v Praze, což následně vyvolalo masový odpor po celé republice. Komunistický režim v podmínkách rozpadajícího se východního bloku neměl dost sil k dalším represím. Následovaly radikální změny, které přivedly republiku zpět k demokratickému politickému systému a tržnímu hospodářství. Dne 29. prosince 1989 byl zvolen prezidentem Václav Havel.

III. Řešení následků druhé světové války (válečné reparace, měnové zlato) a problematiky náhrad za poválečné znárodnění

Problém odstranění hospodářských následků druhé světové války představoval dlouhodobou agendu, která se od roku 1945 vlekla několik desetiletí, přičemž do značné míry nebyla dořešena dodnes.

Předně šlo o otázku náhrad škod, způsobených Československu během druhé světové války nacistickým Německem (tzv. reparace).² Touto otázkou se zabývali představitelé tří spojeneckých velmocí – Sovětského svazu, USA a Velké Británie – již koncem války v únoru 1945 v Jaltě na Krymu. Společný závěr představitelů velmocí byl pak formulován takto: „Uvažovali jsme o problému škod způsobených Spojeným národům Německem v této válce a uznali jsme za spravedlivé, aby Německo bylo povinno nahradit ve zboží škody

---

¹ Vývoz zbraní v některých případech dosahoval masových rozměrů. Československo se například dodávkami licenční sovětské techniky výrazně podílelo na opakovaném vyzbrojování egyptských ozbrojených sil po prohraných válkách s Izraelem.

² Krejčí J., Reparace a některé další nároky vůči Německu, vyplývající z Mnichovské dohody a z druhé světové války, Právník, č. 12/1995

Krajanské organizace sudetských Němců v SRN, Ústav mezinárodních vztahů, Praha 1998

Studie o sudetoněmecké otázce, Ústav mezinárodních vztahů, Praha, 1996

v míře co nejvyšší.“ V protokolu byly poté přijaty podrobnější závěry. Spojenými národy se rozuměla koalice 26 států, které podepsaly v roce 1942 ve Washingtonu deklaraci o spojení proti Německu. Účastníkem bylo i Československo.

V srpnu 1945 se po kapitulaci Německa sešli v Postupimi představitelé SSSR, USA, Velké Británie a Francie. Představitelé velmocí se dohodli, že „v souhlase s usnesením Krymské konference je třeba přimět Německo k co největší náhradě škod za strádání, jež způsobilo Spojeným národům“. Přitom SSSR a Polsko byly odkázány na reparace z východního Německa a tři západní velmoci a ostatní Spojenci, včetně Československa, na reparace ze západní části Německa.

V roce 1945 proběhla v Paříži konference zástupců států odkázaných na reparace ze západní části Německa, které se účastnilo i Československo. Na konferenci byla uzavřena Dohoda o reparacích od Německa, o založení Mezispojeneckého reparačního úřadu (IARA) a o vrácení měnového zlata. Signatáři této tzv. Pařížské reparační dohody byly kromě Československa též USA, Velká Británie, Francie, Albánie, Austrálie, Belgie, Dánsko, Egypt, Indie, Jihoafrická unie, Jugoslávie, Kanada, Lucembursko, Nizozemsko, Norsko, Nový Zéland a Řecko. Dohoda byla publikována pod č. 150/1947 Sb.

Dohoda předně definovala v článku 2 A pojem reparačního nároku jako pohledávky signatárních vlád a jejich státních příslušníků vůči německé vládě a německým vládním orgánům, které vzešly z války, čítajíc v to náklady německé okupace a pohledávky za říšskými úvěrovými pokladnami (Reichskreditkassen).

Dohoda dále stanovila reparační podíly, které činily pro Československo 4,57 % z německého průmyslového majetku a 3 % z německého majetku v cizině. Reparační dohoda neměla být konečnou úpravou reparační otázky, ta byla ponechána budoucnosti.

Důležitým ustanovením pro Československo byl zejména článek 6 odstavec A a D dohody. Podle odstavce A každá signatární vláda si ponechá formou, již si sama zvolí, německý nepřátelský majetek v její pravomoci nebo bude s tímto majetkem disponovat takovým způsobem, aby se nemohl vrátit do německého vlastnictví. Podle odstavce D, při provádění odstavce A, se nebude majetek, který byl vlastnictvím země, jež je členem Spojených národů, nebo jejich příslušníků, kteří nebyli příslušníky Německa v době anexe této země nebo její okupace nebo jejího vstupu do války, odpočítávat od jeho reparací. Přitom se má za to, že toto ustanovení neprejudikuje žádnou z otázek, jež by mohly vzniknout ve věci majetku, který nebyl vlastnictvím příslušníků dotyčné země v době, kdy byla okupována nebo anektována Německem nebo když vstoupila do války.

Pro Československo jsou uvedená ustanovení reparační dohody důležitá zejména proto, že se dotýkají konfiskačních dekretů prezidenta republiky č. 12 a 108/1945 Sb. Československo provedlo konfiskaci německého majetku podle stavu ke dni faktického skončení okupace (tj. 8. května 1945). K tomuto dni – vzhledem k neplatnosti Mnichovské dohody z 30. září 1938 od samého počátku a návazné neplatnosti smlouvy o opci osob německé národnosti – měly osoby německé národnosti bydlící v Československé republice československou státní příslušnost a vztahoval se na ně citovaný odstavec D článku 6 reparační dohody. Pokud došlo k vystěhování osob německé národnosti z Československa, pak předně byli z vystěhování vyjmuti antifašisté a dále se tak stalo až po odejmutí československého občanství těmto osobám dekretem prezidenta republiky č. 33/1945 Sb., a to v souladu s usnesením Postupimské konference ze dne 2. srpna 1945,

kteřá tento odsun schválila vyslovením souhlasu čtyř zúčastněných velmocí³.

Mezispojenecký reparační úřad v Bruselu (IARA) vyzval všechny signatární státy, aby do určitého termínu nahlásily výši svých válečných škod. Po válce byla na Ministerstvu zahraničních věcí zřízena zvláštní komise M (mír), která byla pověřena provést soupis válečných škod. V komisi bylo zastoupeno také Ministerstvo financí. Soupis byl proveden vzhledem ke krátkosti lhůty pouze v hlavních rysech ve spolupráci s kraji a okresy.

Válečné škody Československé republiky oznámené úřadu IARA, včetně škod později sepsaných, činily 19,4716 miliardy US dolarů. Tato částka byla přepočtena na tuzemskou měnu podle kursu stanoveného úřadem IARA podle kupní síly v roce 1938 v poměru 1 US dolar = 15,79 Kč. Celková výše válečných škod tak činila 307,4571 miliard Kč, přičemž jde o výši podle kupní síly v roce 1938, takže současná cena po valorizaci by byla podstatně vyšší. Hodnota německého majetku konfiskovaného podle dekretů prezidenta republiky v roce 1945 této výše nedosahovala, a proto jakékoliv požadavky organizací sudetských Němců v této věci nejsou odůvodněné ani z hlediska ekonomického.

Uvedené válečné škody byly platbami prostřednictvím IARA a přímými restitucemi československého majetku dosud nahrazeny jen ve výši 91,3 miliónu US dolarů, takže vůči SRN dosud jsou otevřené válečné škody prakticky v plné výši.

Úřad IARA ukončil svoji činnost dne 21. 11. 1959 na základě usnesení kvalifikované většiny členských států Pařížské reparační dohody. Na jednání o ukončení činnosti úřadu přednesl delegát Československé republiky v prohlášení výhradu, podle níž si československá vláda vyhrazuje uplatnění všech válkou způsobených škod.

Definitivní řešení reparační otázky bylo poté z politických důvodů velmocemi odkládáno (studená válka, rozdělení Německa, vytvoření dvou německých států atd.). Dnešní stav je takový, že s odstupem času není na žádné straně politický zájem, aby Německo na reparace platilo, a to i když reparační problematika dosud nebyla mezi příslušnými poškozenými státy formálně smluvně dohodnuta. Po navázání diplomatických styků Československa se SRN v roce 1973 byla uzavřena mezi oběma státy dne 11. 12. 1973 Smlouva o vzájemných vztazích mezi ČSSR a SRN. V této smlouvě byla uznána oběma smluvními stranami neplatnost Mnichovské dohody, avšak československá strana se vzdala nároku na náhradu škod, které touto dohodou republiky vznikly. Tyto škody byly svého času Ministerstvem financí vyčísleny částkou cca 40 miliard Kč kupní síly v roce 1938. Při pozdějších politických jednáních s Německem v roce 1992, ani později, již o majetkových otázkách z doby války nebylo jednáno a příslušná jednání se ani v budoucnu nepředpokládají.

Pro Českou republiku je nutné si ponechat do budoucnosti i formálně právo na náhradu za válečné škody hlavně z důvodu stále se opakujících požadavků sudetských Němců. I když současná německá vláda prohlásila, že vůči České republice nemá žádné otevřené otázky, nelze samozřejmě vyloučit změnu v budoucí politické reprezentaci. Reparační otázky nadále spadají do působnosti Ministerstva financí a Ministerstva zahraničních věcí.

Zvláštní kategorií pohledávek vůči Německu z doby války je československé aktivum na tzv. žirovém účtu, který byl veden po zřízení Protektorátu Čechy a Morava mezi Národní bankou

---

³ Stejnou argumentaci přednesla v německém parlamentu v období úřadování kancléře Kohla poslankyně A. Vollmerová a proti této argumentaci nebyl vznesen odpor.

československou a Reichsbankou v Berlíně. Na konci války vzniklo na žirovém účtu vysoké saldo ve prospěch čs. strany. Reichsbanka byla zrušena zákonem BGBl. 1961 s. 445 dne 2. srpna 1961. Čs. strana uplatnila v tomtéž roce své nároky v SRN podle likvidačního zákona diplomatickou cestou. Německá strana odmítla československý nárok uzнат s odůvodněním, že citovaný zákon neumožňuje vyplatit náhrady subjektům majícím bydliště nebo sídlo ve státě, který nemá se SRN diplomatické styky. Československo navázalo se SRN diplomatické styky až v roce 1973, přičemž tyto nároky mají stejný osud jako ostatní reparace.

Vedle reparační problematiky ve vztahu k SRN spadá do působnosti Ministerstva financí také již několikrát zmíněná otázka navrácení československého měnového zlata, které bylo za války nacisty ukradené. Jednání s USA a Velkou Británií o této otázce trvala až do roku 1982. Doba těchto třiceti sedmi let byla vyplněna jednáními, která byla vedena z pohledu československé strany za velmi nepříznivých okolností (studená válka, komunistický puč v roce 1948, emigrace, nevypořádané majetkoprávní otázky s USA a Velkou Británií ve vztahu ke znárodnění atd.).

Po válce československá vláda vyčíslila své škody na nacisty ukradeném měnovém zlatě v celkové výši 45 488 kg. Šlo o měnové zlato ukradené přímo v Praze po vzniku Protektorátu, dále získané z Londýna díky vynuceným příkazům k převodu a konečně též zlato vynucené ještě v období druhé republiky ke krytí československých peněz stažených z oběhu v odstoupených Sudetech. Avšak již za války byla vydána Spojenci deklarace, podle níž nelze uzнат žádné vyvlastňovací metody Němců a tyto vyvlastňovací akty byly prohlášeny za neplatné.

Koncem války ukryli Němci měnové zlato uloupené nejen Československu, ale i dalším okupovaným státům, na území Německa. Zlato bylo zabaveno americkými vojenskými jednotkami. Bylo však nalezeno jen cca 50 % ukradeného zlata. V srpnu 1945 vyslala Národní banka do Německa dva pracovníky (J. Jenček a Ing. R. Kroc), aby zjistili, kde se nachází uloupené československé měnové zlato. Ve Frankfurtu nad Mohanem jim ukázal americký pplk. Cragen dne 10. srpna 1945 sklepy, v nichž bylo uloženo zlato, které americká armáda našla.

Problematiku zlata upravovala výše uvedená Pařížská reparační dohoda, která stanovila, že bude zřízena tzv. Tripartitní komise, složená ze zástupců USA, Velké Británie a Francie a tato komise bude rozhodovat o tom, jaká část měnového zlata bude z celkového nalezeného objemu jednotlivým poškozeným státům vrácena. Nalezené zlato mělo být rozděleno v poměrných dílech ve vztahu k celkové škodě.

Tripartitní komise po prověření konstatovala, že Československo utrpělo škodu ve výši 43 999,3638 kg měnového zlata. V roce 1948 vrátila Tripartitní komise Československu první zálohu ve výši 6 074,1564 kg měnového zlata. Další celkový podíl byl stanoven ve výši 18 433,4735 kg. Jeho vrácení však dva členové Tripartitní komise, USA a Velká Británie, z různých důvodů oddalovali až do 29. ledna 1982. Mezi důvody patřilo především období studené války, kdy nebyla politická vůle vydat zlato komunistickému státu a čekalo se na to, zda nedojde v Československu ke změně režimu. Dále bylo vydání zlata vázáno na vypořádání náhrad za znárodněný majetek občanů států Tripartitní komise. Vcelku bez obtíží proběhla majetkoprávní jednání s Francií, která po uzavření náhradové dohody sdělila souhlas s vydáním podílu zlata ve prospěch Československa.

Horší byla situace v majetkoprávních jednáních s USA. S nimi byla již podepsána náhradová

dohoda v šedesátých letech, ale Kongres (agitoval senátor Moynihan) dohodu neschválil s odůvodněním, že náhradový globál je nízký. Jednání byla léta přerušena a k jejich obnově došlo až v roce 1981. Důvodem bylo nastolení této problematiky na program v Kongresu v roce 1980. V tomto roce senátor Moynihan předložil Kongresu návrh zákona, podle něhož měla být americká vláda zmocněna československé měnové zlato uložené v USA zabavit, prodat, výtěžek investovat do cenných papírů a z výnosů vyplatit postupně náhradu americkým osobám uplatňujícím příslušné nároky. Akce měla být plánována na 15 až 20 let. Z toho plyne, že Československo by po těchto letech obdrželo místo svého měnového zlata, ukradeného již jednou nacisty za války, částku kupní ceny zlata podle současného kurzu sníženou o částky náhrady za znárodnění, které by si americká strana jednostranně vyčíslila. Po volbách v USA v listopadu 1980 nové složení americké vlády a Kongresu nevyklučovalo, že návrh zákona na prodej československého měnového zlata bude schválen. Aby bylo zabráněno prodeji zlata a jeho ztrátě, pokračovala československá strana v majetkoprávních jednáních s USA o dalším návrhu náhradové dohody. V nových jednáních si delegace USA již bez problému diktovala výši globální částky, která byla sice silně nadsazená, ale československá strana ji musela vzhledem k uvedeným rizikům přijmout (globální náhrada nakonec dosáhla výše cca 80 mil. US dolarů).

Majetkoprávní jednání s Velkou Británií probíhala časově souběžně s jednáními s USA. Při tom byla těžištěm problematika tzv. mezivládních dluhů podle dohody uzavřené s Velkou Británií v roce 1949. Tato dohoda nahradila řadu ujednání mezi oběma státy, na jejichž základě československá vláda dříve kontrahovala určité úvěry od Velké Británie. Konkrétně šlo především o tzv. mnichovský úvěr a tzv. válečný úvěr (o obou bylo již pojednáno výše). V dohodě bylo konstatováno, že z mnichovské půjčky bylo reálně čerpáno celkem 4 460 127 liber. Pokud jde o válečný úvěr, zde byl československý závazek v roce 1949 vyčíslen částkou 13 340 033 liber.

Dohodou o mezivládních dlužích z roku 1949 se československá vláda v článku 3 zavázala, že dluhy včetně úroků splatí v letech 1954 až 1965. Tento závazek však byla později nucena revidovat. Odklad placení dluhu z úvěrových dohod pak odůvodňovala tak, že má platit na válečné dluhy za situace, kdy sama na své válečné škody od Německa dosud nic neobdržela. Přitom vyčíslila své reparační nároky částkou ve výši 306 miliard korun kupní síly z roku 1938.

Uvedená situace nutila k novým jednáním s britskou stranou v letech 1954 – 1956. Jednání skončila suspenzí článku 3 Dohody o mezivládních dlužích z roku 1949. Postupně byly lhůty placení stanoveny k datu 30. září 1958, do 30. září 1960, do 30. září 1962 a konečně do 30. září 1963. V roce 1964 se československá a britská strana dohodly, že obě strany se sejdou k řešení otázky placení československého dluhu z mezivládních úvěrů do šesti týdnů od doby, kdy Československo obdrží své měnové zlato od Tripartitní komise.

V roce 1964 ovšem předložila britská strana československé straně další požadavky na náhradu za majetek zanechaný v Československu emigranty, kteří obdrželi britské občanství. Jednalo se cca o 300 nemovitostí, množství movitého majetku, o bankovní účty, převážně již zrušené peněžní reformou v roce 1953, dluhopisy atd. Přitom také britská strana, stejně jako strana USA, vážala souhlas k vydání Tripartitního zlata Československu na vypořádání pohledávek z mezivládních dluhů a nároků britských občanů.

Při jednání s Velkou Británií československá strana předně poukazovala na to, že nemůže uznat závazek z tzv. mnichovského úvěru z řady důvodů, avšak především proto, že tento

úvěr vznikl v přímé souvislosti s mnichovským diktátem, to znamená také vinou Velké Británie. Britskou vinou tak vznikly Československu značné škody, které mu nebyly nahrazeny. Dalším důvodem byla skutečnost, že mnichovský úvěr nesloužil původnímu účelu, tj. rekonstrukci československého hospodářství po odstoupení pohraničních území Německu, nýbrž sloužil v tzv. Claims Fundu k placení závazků Československa z doby před 15. březnem 1939. Přitom při placení těchto závazků československého státu postupovala Velká Británie jednostranně a bez předchozího projednání a odsouhlasení plateb československou vládou v Londýně.

U tzv. válečného úvěru československá strana poukázala na to, že jde o peněžní částky, které sloužily k vyzbrojování československých jednotek bojujících za války na straně Spojenců spolu s Velkou Británií a také v jejím zájmu.

Avšak československá strana opět jednala pod nátlakem, jelikož uzavření náhradové dohody bylo pro britskou stranu podmínkou pro vydání souhlasu Velké Británie s vydáním měnového zlata. Nakonec československá vláda odmítla tzv. mnichovský úvěr, aniž se tomu britská strana výrazněji bránila. Tzv. válečný úvěr byl naopak z naší strany uznán. Poté byla dohodnuta globální náhrada ve výši 22 0730 milionů liber.

Dne 20. února 1982 se konalo ve Swiss Bank Corporation v Curychu zasedání Tripartitní komise pro restituci měnového zlata. Kromě komisařů USA, Velké Británie a Francie, zástupců Bank of England a zástupců švýcarské banky, byla přítomna československá vládní delegace složená ze zástupců Ministerstva zahraničních věcí, Ministerstva financí a Státní banky. Na tomto zasedání byly podepsány náhradové dohody s USA a Velkou Británií a současně byl vydán souhlas Tripartitní komise s vydáním podílu měnového zlata československé straně. Dohodnuté částky náhrady za znárodnění byly na zmíněném jednání bankovní cestou přímo vyplaceny jak USA, tak i Velké Británii. Měnové zlato bylo mezitím již přepraveno z Federal Reserve Bank v New Yorku a z Bank of England v Londýně do Curychu. Po podpisu dohod bylo československé měnové zlato tentýž den přepraveno letecky do Prahy. Celková váha zlata činila 18 433,4735 kg. Další etapa z doby druhé světové války, v níž bylo Ministerstvo financí přímo angažováno, pro Československo skončila.

Problematika Tripartitního zlata a jeho vrácení byla mezi Československem, USA, Velkou Británií a Francií projednávána od roku 1948 a byla natolik složitá a s tak značnými dopady na naši ekonomiku, že by bylo v zájmu historického zaznamenání účelné zmínit některé další podrobnosti.

Závěrečného jednání ve Swiss Bank Corporation v Curychu dne 20. února 1982 se zúčastnili za Tripartitní komisi pro restituci měnového zlata komisaři Mary McDonellová (USA), Richard Lavers (Velká Británie) a Jacques Dalberto (Francie, předseda komise) a sekretář komise Colin Harris. Při majetkoprávních jednáních reprezentovali vládu USA Rozanne L. Rigwayová (velvyslankyně a vládní zmocněnkyně a předsedkyně delegace USA), David H. Swartz (generální konzul v Curychu) a Ronald Neitzke (za State Department). Za vládu Spojeného království se majetkoprávních jednání účastnili Alan E. Montgomery (vládní zmocněnec), John M. Whipp-Goode a Lawrence F. T. Smith (oba za Bank of England). Československou delegaci pro jednání s Tripartitní komisí i pro majetkoprávní jednání tvořili JUDr. Richard Král (vládní zmocněnec, Ministerstvo zahraničních věcí), JUDr. Miroslav Kotora (Ministerstvo zahraničních věcí), Prof. Dr. Ján Pješčák (náměstek ministra vnitra), JUDr. Jan Krejčí (Ministerstvo financí), JUDr. Josef Macháček (generální ředitel Státní banky čsl.), Ing. Jiří Nálevka a Ing. Jaroslav Kroh (oba Státní banka čsl.).

Jednání s Tripartitní komisí a zástupci USA a Velké Británie, konané dne 20. února 1982 ve Swiss Bank Corporation v Curychu skončilo kolem 14 hod. Československá strana vyslala do Curychu z bezpečnostních důvodů celkem tři letadla, jejichž odlet byl plánován na 19 hod. K dispozici tedy bylo cca 5 hodin, během nichž bylo nutné uskutečnit přepravu měnového zlata z bezcelního prostoru letiště do určeného letadla. Formálním předáním měnového zlata a vydáním dokumentu o tomto předání převzala československá strana odpovědnost za jeho další osud a Tripartitní komise již za něj nebyla nadále odpovědná.

Největší problém představovalo riziko, že by zlato po předání československé straně mohlo být zabaveno soudním orgánem v Curychu na žádost některých osob uplatňujících nároky vůči Československu. Takových případů bylo poměrně mnoho - šlo o osoby, jimž byl jejich majetek v Československu znárodněn nebo konfiskován apod. Známý byly požadavky organizací sudetských Němců ze SRN, požadavky lichtenštejnské strany (viz pozdější soudní spor ve Francii o obraz „Velká vápenka“) atd. Podle švýcarského práva mohl soudce příslušného soudu v Curychu obstativně zabavit majetek přímo na letišti. Značné obavy proto před odletem způsobilo sdělení švýcarského advokáta, najatého československou stranou, že na letišti je přítomen příslušný soudce curyšského soudu, který má v kompetenci zabavení majetku na žádost třetí osoby. Československá strana dala sice dopravu měnového zlata z Curychu do Prahy pojistit u pojišťovny Lloyd v Londýně, avšak toto pojištění nezahrnovalo obstativní zabavení zlata soudním orgánem (pojišťovna toto pojištění odmítla s poukazem na to, že takové pojištění neposkytuje žádná pojišťovna na světě). Nakonec však advokát zjistil, že curyšský soudce je přítomen na letišti v jiné kauze a tak tři československá letadla ve stanovený čas v 19 hod. s patnáctiminutovým odstupem odstartovala. Let bez mezipřistání se však nekonal přímou trasou, nýbrž oklikou přes Vídeň (účelem bylo vyhnout se vzdušnému prostoru SRN). Všechna letadla přistála v pořádku na letišti v Praze. Poté bylo zlato přeloženo a pod silnou policejní i vojenskou ochranou přepraveno v noci do sejfu Státní banky čs. V následujících dnech byla překontrolována váha zlata a bylo zjištěno, že z 18 433,4783 kg zlata chybí cca 15 gramů. Ty však již nebyly reklamovány (mohlo jít také o chyby při vážení). „Poslední překážka“ v noci z 20. na 21. února 1982 vyvstala v budově Státní banky u nákladního výtahu k podzemnímu sejfu, když se zjistilo, že ložní prostor výtahu je menší, než bedna se zlatem. I tento problém byl nicméně záhy vyřešen...

Do období totality spadá také řešení otázky náhrad za znárodnění nebo za jiné dotčení vlastnického práva. Zatímco za konfiskovaný majetek podle dekretů prezidenta republiky č. 12 a 108/1945 Sb. nepříslušela náhrada, opačně tomu bylo u znárodněvacích dekretů č. 100, 101, 102 a 103/1945 Sb. Tento závěr je v souladu s mezinárodním právem, podle něhož za znárodněný majetek přísluší promptní, adekvátní a efektivní náhrada.

Celkový další mnohaletý vývoj v náhradové otázce však doznal podstatných změn. Rozsah znárodněného majetku v první etapě znárodnění v roce 1945 byl tak velký, že stát v poválečné době neměl finanční prostředky na to, aby skutečnou náhradu poskytl. Otázka náhrad byla proto časově odkládána. Změnu názoru na otázku náhrad za znárodnění přinesl únorový převrat v roce 1948, kdy nastoupila komunistická strana a ta zaujala jednoznačné stanovisko, podle něhož „bývalým vlastníkům podnikového majetku (tj. „vykořisťovatelům“) nebude náhrada placena a finančních prostředků bude použito ve prospěch pracujících“. Finanční situace státu se nezlepšila ani po peněžní reformě v roce 1953. Politická vůle neplatit náhrady za znárodnění trvá dosud. Věcí se zabýval několikrát i Ústavní soud, který konstatoval, že stát nevydal dosud prováděcí předpis k provedení náhrad podle § 9 odst. 2 dekretu č. 100/1945 Sb. a také zákonem č. 106/1951 Sb. stát zrušil Fond znárodněného

hospodářství, který měl náhradovou službu provádět.

Za uvedené situace dospěl Ústavní soud k závěru, že znárodňovací dekrety prezidenta republiky z roku 1945 jsou sice platné, ale nelze podle nich již dnes postupovat, takže nelze ani uplatnit nárok na náhradu za znárodnění. Za dané situace lze podle nálezu Ústavního soudu uplatnit pouze nárok na částečné odškodnění podle § 6 písm. j) restitučního zákona č. 87/1991 Sb., o mimosoudních rehabilitacích. Podle závěrů Ústavního soudu postupuje v otázkách náhrad za znárodnění i Ministerstvo financí.

Zcela jiný však byl vývoj v otázce náhrad za znárodněný a jinak dotčený majetek cizinců, kteří měli bydliště v západních státech, s nimiž Československo mělo zájem udržovat obchodní a jiné hospodářské styky. Tyto státy brzy po únorovém puči v roce 1948 činily závislou další spolupráci v zahraničním období atd. na vypořádání náhrad za znárodnění. Prvním státem, který tento požadavek uplatnil, byla v roce 1949 Velká Británie. Ostatní státy se brzy přidaly. Od roku 1949 do roku 1982 probíhala majetkoprávní jednání s řadou západních států a se všemi byly uzavřeny náhradové dohody. Šlo o tyto státy: Velká Británie (dvě dohody – v roce 1949 na 8 mil. liber a v roce 1982 na 22 mil. liber), USA (v roce 1982 na 80 mil. US dolarů), Rakousko (1 miliarda rak. šilinků), dále byly uzavřeny náhradové dohody s Francií, Belgií, Holandskem, Dánskem, Norskem, Švédskem, Kanadou a Itálií. Gesci v majetkoprávních jednáních mělo Ministerstvo zahraničních věcí a Ministerstvo financí zabezpečovalo odbornou stránku jednání, včetně otázky placení sjednané globální částky. Veškeré platby byly konány formou tzv. odštěpování od tržeb dosažených v rámci zahraničního obchodu.

V době totality byl zřízen na Ministerstvu financí zvláštní útvar, který se vyvinul z funkce tzv. Likvidátora peněžních ústavů a podniků. Šlo původně o jedinou osobu vybavenou sekretariátem, jehož funkcí bylo dohlížet na likvidaci peněžních ústavů a podniků znárodněných v první etapě podle dekretu prezidenta republiky č. 102/1945 Sb. Po nástupu totality vznikly na Ministerstvu financí nové úkoly spojené s přípravou mezistátních majetkoprávních jednání se západní cizinou. Šlo zejména o přípravu majetkoprávního jednání s Německem, o prověřování uplatněných náhradových nároků při jednáních s Rakouskem, o vnitrostátní uspořádání faktického stavu vypořádaného majetku se stavem právním atd. Dále šlo o prověřování nároků na náhradu uplatňovaných emigranty z Podkarpatské Rusi, o tzv. Volyňské Čechy atd. Vzhledem k rozrůstající se agendě bylo třeba stav pracovníků zmíněné instituce postupně zvyšovat. Došlo také ke změně názvu na Správu pro věci majetkové a devizové, resp. později na Majetkový úřad. Po skončení majetkoprávních jednání se Západem a po vnitrostátním uspořádání právního stavu vypořádaného majetku byl Majetkový úřad s koncem totality zrušen a jeho likvidační agendu včetně archivu převzaly jiné útvary Ministerstva.

IV. Daňová a celní správa v období totality

Radikální změny v celém systému veřejné správy, spojené s převzetím moci komunistickou stranou v roce 1948, se pochopitelně nevyhnuly ani správě daňové a celní. Počínaje rokem 1949 byla zrušena prakticky sto let budovaná struktura daňové správy, byly zrušeny všechny stávající daňové úřady a výkon daňové správy byl přenesen na národní výbory. Daňová správa se tak stala součástí finančních referátů, později finančních odborů národních výborů, zpočátku krajských (druhoinstanční orgán, v českých zemích jich bylo včetně hlavního města 14, po územní reorganizaci v roce 1960 osm) a okresních (prvoinstanční – bylo jich 179 a 16 obvodů v Praze, po roce 1960 pak 75 plus 10 obvodních národních výborů v Praze), později – v šedesátých letech – byla část daňové správy přenesena až na místní národní výbory; o odvoláních proti rozhodnutí finančního odboru ONV nerozhodoval vyšší národní výbor, ale finanční komise téhož ONV. Po třiceti letech tak došlo opět k tomu, co již dávno bylo uznáno za nefunkční a zejména za nedemokratické – totiž ke spojení správy politické a finanční. Tato nelogičnost šla tak daleko, že do sféry národních výborů byla zařazena i celní správa, a to až do roku 1952. Ještě v roce 1948 byla zrušena finanční stráž, z níž malé procento příslušníků bylo převedeno do Sboru národní bezpečnosti a nově organizované Pohraniční stráže. Sluší se připomenout, že příslušníci finanční stráže poskytli řadě občanů po únorovém puči pomoc při jejich odchodu do emigrace.

Výrazných změn pochopitelně doznalo i hmotné právo, kde se postupně zaváděly daně odpovídající socialistickému hospodaření, tzn. praktickému znemožnění soukromého podnikání, monopolu zahraničního i vnitřního obchodu, státní regulaci cen, združstevnění rolníků. Vznikla živnostenská daň, zemědělská daň, daň z literární a umělecké činnosti, daň ze samostatné činnosti, daň z úroků z úsporných vkladů, daň z obratu, spotřební daně a fiskální monopoly byly nahrazeny všeobecnou daní, došlo k úpravám v odvodu zisku znárodněných podniků. Neblaze se do historie zapsaly mimořádné a majetkové dávky, které byly původně v roce 1946 zavedeny jako nástroj postihující obohacení, k němuž došlo za Protektorátu a těsně po osvobození, a jejichž výnos měl sloužit k nápravě měny znehodnocené za okupace. V roce 1947 byly rozšířeny jako zdroj k financování mimořádných příplatků vyplácených k zemědělským cenám jako náhrada škod utrpěných mimořádným suchem. V roce 1948 však komunisté rozsah a dopad těchto dávek výrazně rozšířili a využili k ekonomické likvidaci i střední třídy.

Daňová správa, soustředěná u národních výborů, plně odpovídala tehdejším politickým a ekonomickým poměrům. V plánovitém, direktivním hospodářství, kde jediným vlastníkem se stal stát, popř. družstva, byly pochopitelně potlačeny ekonomické nástroje včetně daní. Tento proces byl dovršen v roce 1952 daňovou reformou, která od 1. ledna 1953 zrušila všechna dosud platná ustanovení dřívějších hmotných i procesních předpisů a zavedla následující daně:

- daň z obratu,
- daň z výkonů (od roku 1962 včleněna do daně z obratu),
- daň ze mzdy,
- zemědělská daň,
- daň z příjmů obyvatelstva,
- daň živnostenská (v souvislosti s praktickým zánikem živnostenského podnikání zrušena v roce 1961),
- daň z literární a umělecké činnosti,
- důchodová daň družstev a jiných organizací,
- domovní daň,
- a poplatky místní, soudní, správní, notářské a arbitrážní.

Státní (národní) podniky nadále odváděly svůj zisk. V roce 1964 byla daňová soustava doplněna o zvláštní daň z důchodů a daň z motorových vozidel. V daňové soustavě se plně projevil ideologické prvky, neboť osobní příjmy byly zdaněny různě s ohledem na druh majetku či „zásluhovost“ osobních příjmů.

Zákonná úprava jednotlivých daní byla velice stručná, podrobnosti byly (v rozporu s Ústavou) stanoveny podzákonnými normami (vyhláškami, výnosy Ministerstva financí).

V roce 1952 byla celní správa vyčleněna z národních výborů a zařazena do působnosti Ministerstva zahraničního obchodu, při němž byla vytvořena Ústřední celní správa. Po federalizaci Československa byly Ústřední celní správě podřízeny dvě nově vzniklá celní ředitelství v Praze a v Bratislavě, jimž byly podřízeny celnice. Jejich počet se postupně snižoval, pohyboval se v českých zemích od 59 do 22, vždy ovšem s řadou celních odboček.

Ekonomické problémy prvé poloviny šedesátých let se projevil ve snahách o určité reformy; tyto snahy se pochopitelně projevil i v oblasti daňové. Od 1. ledna 1967 byl zaveden tzv. odvodový systém, který měl daňově zainteresovat i státní podniky, které doposud odváděly svůj zisk diferencovaně podle podmínek každého jednotlivého podniku (zčásti byl obdobný pokus učiněn již počátkem šedesátých let, ale velmi rychle vzal za své). Vznikl odvod z hrubého důchodu, jednotný pro všechny státní podniky, jehož základem byl tzv. hrubý důchod, tj. mzdy a zisk. Ten byl doprovázen odvodem ze základních prostředků, odvodem ze zásob a odvodem z odpisů základních prostředků, a dále stabilizačním odvodem, který měl sloužit k ovlivňování vývoje mezd a počtu pracovních sil. Název „odvod“ namísto „daň“ měl vyjádřit skutečnost, že se nejedná o změnu vlastnictví – státní podniky odváděly zákonem stanovené částky do státního rozpočtu.

Systém odvodů z hrubého důchodu se příliš neosvědčil, a po potlačení reformních snah byl nahrazen postupně měněnou soustavou jiných odvodů - ze zisku, z volného zůstatku zisku, z odpisů základních prostředků, z objemu mezd, z přírůstku mezd, ze jmění, odvody dodatkovými, odvody na základě finančního plánu, regulačními a cenovými odvody, a dále příspěvkem na sociální zabezpečení. Odvodový systém, neustále se měnící, který v řadě případů daňové nástroje připomínal pouze vzdáleně, existoval až do daňové reformy v roce 1992. Družstva nadále platila ze svého zisku důchodovou daň, která měla stejné složky.

V roce 1967 se změnila i organizace daňové správy. Z dosavadních finančních odborů okresních a krajských národních výborů byla vyčleněna daňová agenda a převedena do nově vytvořených odborů státních financí těchto národních výborů. O odvoláních proti rozhodnutím odboru státních financí ONV začaly rozhodovat odbory státních financí KNV. Odbory státních financí však nepřevzaly správu těch daní, jejichž výnos plynul nikoliv do státního rozpočtu, nýbrž do rozpočtů národních výborů, tzn. správa daně důchodové, daně z příjmů obyvatelstva, daně domovní, zčásti daně zemědělské zůstala i nadále (až do roku 1990) u finančních odborů národních výborů. V roce 1970 pak byly z odborů státních financí vytvořeny samostatné finanční správy, vyjmuté ze sféry národních výborů a podřízené Ministerstvu financí. Prvoinstančními orgány bylo 85, později 82 okresních (v Praze obvodních) finančních správ, druhoinstančními sedm krajských finančních správ a Finanční správa v hlavním městě Praze. Po více než dvaceti letech se tedy správa daní (byť zdaleka ne všech a bez potřebných kompetencí) vrátila do resortu financí.